

Arbetsterapeuten – en resurs vid kris- och katastrofsituationer

SVERIGES
ARBETSTERAPEUTER

Arbetssterapeuten – en resurs vid kris- och katastrofsituationer, 2015

© Sveriges Arbetsterapeuter

Layout: Pontus Wikholm

Foto: Colourbox

www.arbetssterapeuterna.se

Inledning

Det har de senaste åren inträffat en rad kris- och katastrofsituationer i vår omvärld. Extrem torka, tsunamis, krigshärdar, terrorattentat, miljökatastrofer, och allvarliga epidemier är bara några exempel. En stor del av dessa har skett på platser som ligger avståndsmässigt långt från vårt land, men även i Sverige har allvarliga incidenter i form av färjeolyckor, bränder, översvämningar och stormar, terrordåd samt en ökad flyktningtillströmning visat sig ge stora konsekvenser i vårt samhälle.

Oavsett var en kris- och katastrofsituation inträffar påverkar den människors möjlighet till meningsfull aktivitet och delaktighet i vardagslivet. Den påverkar arbetsterapeutens egen vardag och arbetssituation, men också vardagen för de personer arbetsterapeuten möter i sin professionsutövning. Arbetsterapeuter kan möjliggöra delaktighet i de meningsfulla vardagliga aktiviteter som påverkas i en kris- och katastrofsituation. Arbetsterapeuter bör därför involveras i alla faser av arbete med kris- och katastrofberedskap, både på nationell och på lokal nivå.

Vid upprättande av katastrofmedicinska beredskapsplaner inom olika organisationer och förvaltningar bör alla ingående medarbetares förväntade arbetsinsatser klargöras, inklusive arbetsterapeuters. Sveriges Arbetsterapeuter har tagit fram denna skrift för att tydliggöra hur arbetsterapeuter kan vara en resurs vid kris- och katastrofsituationer. Det är också vår förhoppning att den kan underlätta diskussioner kring hur arbetsterapi kan bidra innan, under och efter en kris- och katastrofsituation.

Huvudförfattare till skriften är Marie Erickson, leg. arbetsterapeut vid Sahlgrenska universitetssjukhuset i Göteborg, Sandra

Scherman, leg. arbetsterapeut inom Arbetsförmedlingen i Umeå samt Ida Kåhlin, leg. arbetsterapeut och universitetslektor vid Linköpings universitet. I arbetet med skriften har författarna konsulterat Myndigheten för samhällsskydd och beredskap (MSB) samt Susann Baez Ullberg, filosofie doktor i socialantropologi och forskare vid Försvarshögskolan, som är en av medförfattarna i boken *Disaster and development. An occupational perspective* (Rushford & Thomas (eds)/WFOT, 2015).

Denna skrift antogs av Sveriges Arbetsterapeuters förbundsstyrelse i november 2015. Skriften har framarbetats utifrån den proposition gällande arbetsterapi vid kris- och katastrofsituationer som antogs av förbundets fullmäktige i november 2010. Skriften bygger också på World Federation of Occupational Therapists (WFOT) ställningstagande *Occupational Therapy in Disaster Preparedness and Response* (DP&R) som antogs i juni 2014 och det arbete som bedrivits inom WFOT gällande DP&R sedan tsunamikatastrofen i Sydostasien 2004, samt det japanska arbetsterapeutförbundets erfarenheter efter jordbävningen 2011.

Kris- och katastrofberedskap

En kris- och katastrofsituation kan definieras som en allvarlig händelse där tillgängliga resurser är otillräckliga i förhållande till det akuta behovet. Vidare ska belastningen vara så hög att normala kvalitetskrav, trots adekvata åtgärder, inte längre kan upprätthållas.

Verksamheten inom kris- och katastrofberedskapsområdet regleras av lagar och förordningar. Enligt Lag (2006:544) om kommuners och landstings åtgärder inför och vid extraordinära händelser i fredstid och vid förhöjd beredskap ska hälso- och sjukvården planeras så att en katastrofmedicinsk beredskap upprätthålls. Det skall finnas en regional katastrofmedicinsk beredskapsplan som fastställs för varje ny mandatperiod och som ska ligga till grund för de lokala planerna. Förordning (2006:942) om krisberedskap och höjd beredskap styr länsstyrelsernas och övriga myndigheters arbete med förberedelser och krishantering. I Lagen (2003:78) om skydd mot olyckor beskrivs att ansvaret för samhällets räddningstjänst delas av staten och kommunerna.

Många myndigheter och företag utvecklar idag kunskap om och planerar för att hantera olika former av olyckor, kriser eller katastrofer. Det finns all anledning att ha en sådan planering, så att en oväntat uppkommen situation kan hanteras på bästa möjliga sätt. Bristande planering påverkar människor och samhällen i negativ mening. Med en bra förberedelse kan man hantera kriser och katastrofer på ett mer framgångsrikt sätt.

Krishantering kan definieras som den organisation och hantering av resurser och ansvar som är nödvändig för att hantera alla sorters aspekter på kriser och katastrofer. Tyngdpunkten i detta arbete ligger på beredskap och riskreducering, katastrofstöd samt tidig återhämt-

ning, i syfte att minska en katastrofs effekter. Den grundläggande principen i Sveriges krishanteringssystem är att störningar och allvarliga händelser ska hanteras på regional såväl som lokal nivå enligt tre grundläggande principer.

Ansvarsprincipen innebär att den som har ansvar för en verksamhet under normala förhållanden ska bibehålla sitt ansvar vid en uppkommen kris- och krigssituation. Närhetsprincipen innebär att krisen ska hanteras där den inträffar och av de som är närmast berörda och ansvariga. Den instans som är närmast ansvarig ska svara för ledning av de åtgärder som krävs för att kunna hantera händelsen på ett effektivt sätt. Enligt denna princip bör krishantering endast lyftas till högre beslutsnivåer om detta krävs för samordning och en rationell prioritering av olika åtgärder. Likhetsprincipen innebär att en verksamhets organisation och lokalisering så långt som möjligt ska bibehållas vid en kris. Förändringar ska inte göras mer omfattande än vad som krävs med hänsyn till händelsens karaktär.

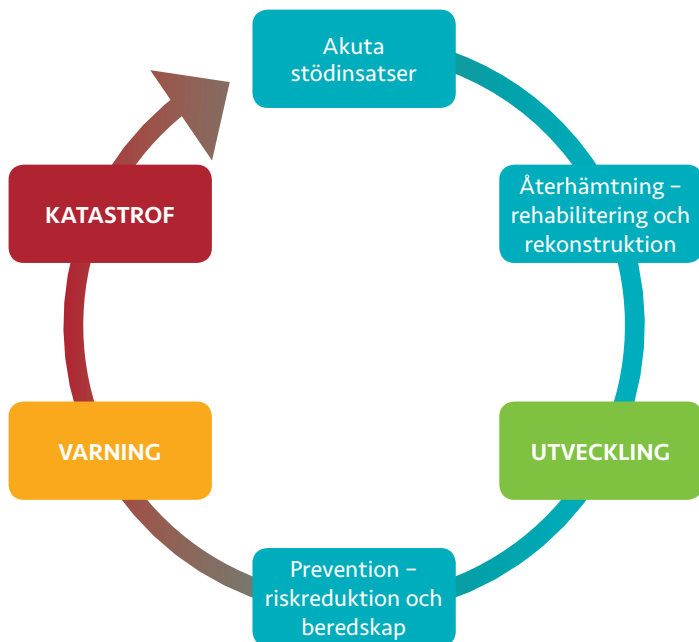
Innebörden av de tre principerna är att krishanteringen i så stor utsträckning som möjligt ska ske med den löpande verksamhetens kunskaper, resurser, rutiner och metoder. Syftet med detta är att underlätta omställningen från ordinarie verksamheter till krishantering och att säkerställa kompetens.

Läs mer: På MSBs hemsida (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap), www.msb.se kan du läsa mer om kris- och katastrofberedskap i Sverige.

Kris- och katastrofsituationens olika faser

I upprättandet av en kris- och katastrofberedskap är det nödvändigt att ha förståelse för de olika faser som kan relateras till insatser som behövs innan, under och efter en uppkommen kris- och katastrofsituation. Dessa faser handlar om insatser som behövs i den akuta katastroffasen, men också i den efterföljande återhämtningsfasen. Det rehabiliterande och rekonstruerande arbete som bedrivs i följderna av en katastrof leder till utveckling av preventiva insatser såsom riskreduktion och utveckling av framtida kris- och katastrofberedskap. Dessa tre faser kan förstås som en cirkulär process (se figur 1 på nästa sida) som succesivt leder till en ökad beredskap att hantera en kris- och katastrofsituation och dess konsekvenser i samhället. Rekonstruktion efter en katastrof bör alltid genomföras så att sårbarheten minskas och risken reduceras, vilket kan beskrivas under devisen ”building back better”.

Kris- och katastrofsituationer påverkar organisationen av det arbete som bedrivs inom Sveriges kommuner och landsting. Vid ett läns- sjukhus som tar emot skadade när katastrofläge utlöses kan exempelvis all personal beröras av ändrade arbetsuppgifter. Det är dock få av de regionala och lokala kris- och katastrofplanerna som finns att ta del av som innefattar exempel på vad olika yrkeskategorier kan och skall göra i händelse av katastrofläge, än mindre vad arbetsterapeuter kan och skall göra.

Figur 1. Modell över nyckelfaser innan, under och efter uppkomsten av en kris- och katastrofsituation (fri översättning av Disaster management cycle som återges i Rushford & Thomas (eds)/WFOT (2015, sid 6))

Läs mer: På krisinformation.se finns mer information från svenska myndigheter, länsstyrelser och kommuner gällande beredskap, händelser, risker och hot (www.krisinformation.se).

SVERIGES ARBETSTERAPEUTER ANSER ATT

- lokalt upprättade kris- och katastrofplaner bör innefatta åtgärdslistor för all berörd personal inom den aktuella verksamheten gällande prevention, akuta stödinsatser och återhämtning,
- arbetsuppgifterna i de olika faserna före, under och efter en kris- eller katastrofsituation ska tydliggöras i lokala kris- och katastrofplaner,
- erfarenheter efter en uppkommen allvarlig händelse ska analyseras, bedömas och återföras i ett kompetensutvecklande och förebyggande syfte,
- regelbunden träning och övning är en förutsättning för fungerande kris- och katastrofplaner och betydelsefull för att hålla kunskapen och beredskapen levande,
- skapandet av nätverk lokalt, regionalt och nationellt med olika organisationer är en betydelsefull del i det förebyggande arbetet.

Arbetsterapi vid kris- och katastrofsituationer

Arbets terapeuter har en unik kunskapsbas som utgår från att människors hälsa främjas genom delaktighet i meningsfulla aktiviteter. Genom att stödja människors förmåga till aktivitet och delaktighet främjas möjligheterna att leva ett så gott liv som möjligt genom hela livet.

Arbets terapi bedrivs med utgångspunkt från personens egen syn på sin situation och sina behov, samt med hänsyn till möjligheter och hinder i omgivningen. Arbets terapeuter har kompetens att analysera och värdera vad som möjliggör eller hindrar en persons aktivitet och delaktighet i vardagslivet. Arbets terapeuter har också kompetens att ge stöd för att bibehålla eller öka en persons aktivitet och delaktighet, exempelvis genom träning, strategier eller hjälpmedel i vardagslivet. Detta är kunskaper och kompetenser som bör användas i samhällets kris- och katastrofberedskapsinsatser.

För att kunna utföra insatser på ett snabbt, effektivt och meningsfullt sätt behövs en beredskapsplan som inkluderar arbets terapeutisk kunskap och kompetens. Detta för att tillförsäkra att kommunikationen och koordinationen mellan arbets terapeuter och myndigheter eller företag sker på ett effektivt och tillförlitligt sätt, för att de resurser som kan behövas vid en kris- eller katastrofsituation ska vara lättillgängliga och användas på ett ändamålsenligt sätt, men främst för att de människor som drabbas av en kris- eller katastrofsituation ska få personcentrerade insatser som främjar aktivitet, delaktighet och hälsa.

Så påverkas människors aktivitet och delaktighet

Kris- och katastrofsituationer kan drabba människor på olika sätt. Människor tolkar kritiska händelser på olika sätt och har olika resurser för att hantera erfarenheter. Detta påverkar såväl effekter som möj-

ligheten att hantera kriser. En kris- och katastrofsituation kan leda till omedelbart behov av vatten, mat och skydd, till fysisk och psykisk ohälsa och därmed behov av hälso- och sjukvårdsinsatser. Kris- och katastrofsituationer kan ge psykosociala följder exempelvis vid förlust av anhöriga eller materiella tillgångar. De kan också påverka centrala samhällsfunktioner såsom kommunikation och elförsörjning och leda till försämrade försörjningsmöjligheter. En kris- och katastrofsituation kan således på många olika sätt påverka människors möjlighet till aktivitet och delaktighet i vardagen och detta både på kort och på lång sikt.

Så kan arbetsterapeuters kompetens användas

Arbetsterapeuters kompetens kan användas för att tillförsäkra att människor som riskerar att få eller har drabbats av nedsättningar i sin aktivitetsförmåga på grund av en kris- eller katastrofsituation vid rätt tidpunkt ska erhålla professionella arbetsterapeutiska insatser av hög kvalitet. Denna kompetens är betydelsefull i den akuta stödfasen och den efterföljande återhämtningsfasen, men också för att i preventionsfasen förstå hur erfarenheter från tidigare incidenter kan användas i planeringen av framtida kris- och katastrofberedskap. Arbetsterapeuter bör därför involveras i alla stadier av planering och förberedelser på lokal och nationell nivå inom stat, landsting, kommuner och företag för att hantera katastrofer i akutskede så väl som på längre sikt.

Prevention

I det förebyggande arbetet kan arbetsterapeuter bidra genom att delta i upprättandet av beredskapsplaner, vid ansvarsfördelningar samt risk- och sårbarhetsanalyser. Ett interprofessionellt samarbete där arbetsterapeuter är självklara medaktörer främjar utvecklingen av preventionsarbetet.

Arbetsterapeuters deltagande i katastrofövningar av olika slag är också en viktig del av det förebyggande arbetet. Även utbildning, både i den

egna verksamheten och vid arbetsterapeututbildningarna kan ses som en viktig del i preventionsarbetet. Det är därför viktigt att frågor som kan relateras till kris- och katastrofberedskap inkluderas i arbetsterapeuters grundutbildning liksom i forskning inom arbetsterapi.

Tidigare forskning har visat att de erfarenheter och behov som finns bland personer med funktionsnedsättningar inte tillvaratas i upp- rättandet av beredskapsplaner. I det förebyggande arbetet kan därför fysisk tillgänglighet samt tillgängliggörande av information för personer med intellektuell eller kognitiv funktionsnedsättning vara en del av arbetsterapeutens insatser.

Akuta stödinsatser

Vid en akut katastrofsituation med exceptionella förhållanden kan medarbetare få ta sig an arbetsuppgifter som normalt inte ingår i professionsutövningen. Det är därför betydelsefullt att identifiera vilka arbetsuppgifter som kan utföras av arbetsterapeuter samt att tydliggöra de mandat som gäller för arbetsterapeuter vid en kris eller katastrof. Exempel på sådana arbetsuppgifter skulle kunna vara rätten att skriva ut eller remittera vissa patientgrupper.

I en akut katastrofsituation med många skadade kan arbetsterapeuter inom slutenvård hjälpa till att skapa plats på sjukhus genom tidigare utskrivning av patienter, hjälpmedelsinsatser och kontakter primärvård och hemsjukvård.

Läs mer: I Jörgen Sparfs avhandling *Tillit i samhällsskyddets organisation. Om det sociala gränssnittet i risk- och krishantering mellan kommunen och funktionshindrade* (Mittuniversitetet, 2014) kan du läsa mer om forskning kring funktionshinder och kris- och katastrofberedskap.

Vid kriser och katastrofer är det väsentligt att ha uppmärksamhet på fysisk och psykisk ohälsa, funktionsnedsättning och sjukdom. Bedömning och fysisk och psykisk förmåga i relation till behov av stöd för att klara vardagliga aktiviteter är en betydelsefull uppgift för att kunna göra relevanta prioriteringar av insatser och stöd. Speciell uppmärksamhet bör dock riktas mot att upptäcka tidiga tecken på psykisk stress och psykiatriska tillstånd. Arbetsterapeuter är, i samarbete med andra yrkeskategorier såsom läkare och psykolog, väl lämpade för detta och kan ge utbildning och handledning till andra yrkeskategorier, anhöriga och frivilligarbetare gällande snabbedömning av psykiskt välbefinnande.

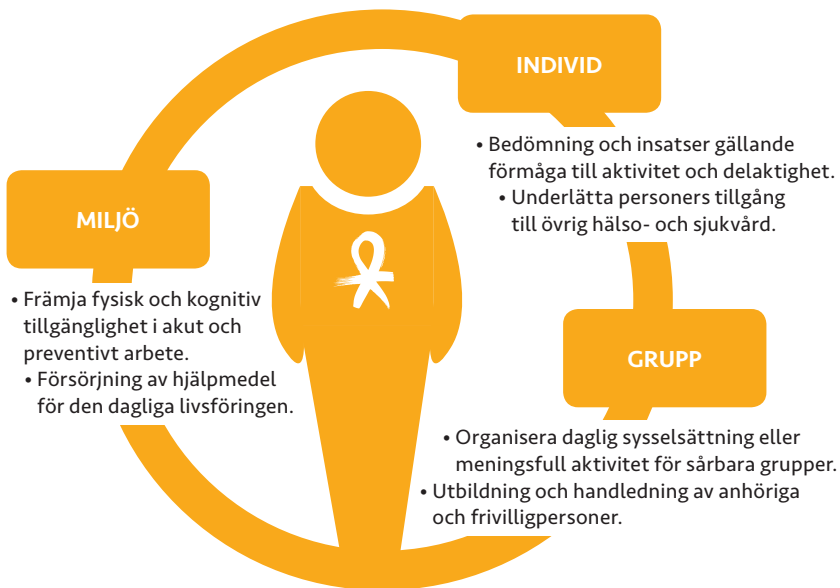
Det finns också grupper som är i behov av särskilda insatser vid en kris- och katastrofsituation, exempelvis barn, multisjuka äldre personer och personer med medfödd eller förvärvad fysisk, psykisk eller intellektuell funktionsnedsättning. Studier har visat att personer med funktionsnedsättning ofta lider mer än andra av att i nödlägen förlora sitt nätverk av stödjande personer. Detta då professionell räddningspersonal inte visats ha förståelse för de behov som denna grupp kan ha i sin vardag. För dessa grupper blir insatser riktade mot att möjliggöra och bibehålla vardaglig aktivitet inom exempelvis personlig vård eller social miljö särskilt betydelsefulla i incidentens akuta skede, men också under återhämtandet efter en kris- och katastrofsituation. Att organisera boende och daglig sysselsättning/meningsfull aktivitet för personer som inte kan vara kvar i sin invanda miljö kan vara ett exempel.

Arbetsterapeuter kan också bidra med kompetens gällande fysisk tillgänglighet i en akut kris- och katastrofsituation. Att tillgängliggöra information för personer med intellektuell eller kognitiv funktionsnedsättning är ett annat exempel.

Återhämtning

Den arbetsterapeutiska kompetensen i den rehabiliterande fasen efter en katastrof är viktig att uppmärksamma i lokala, regionala och nationella katastrofplaner.

Arbetsterapeutiska insatser kan bidra till att stödja drabbade personer och anhöriga att återfå en meningsfull vardag och att återta kontroll över livet. Delaktighet i meningsfull aktivitet är betydelsefull i återhämtningsfasen. Att stödja personer till självständighet och meningsfullhet är ett sätt att gå från offer till överlevare. Ur ett långsiktigt återhämtningsperspektiv är arbetsterapeuten i samarbete med andra professioner en viktig resurs som bör synliggöras och tas till vara.

Figur 2. Exempel på roller och arbetsuppgifter för arbetsterapeuter vid en kris- och katastrofsituation eller beredskapsplanering.

SVERIGES ARBETSTERAPEUTER ANSER ATT

- arbetsterapeuter ska verka inom den speciella organisation som gäller vid stora olyckor och katastrofer,
- arbetsterapeuter ska anpassa sin verksamhet till de särskilda förhållanden som råder i kris- och katastrofsituationer,
- arbetsterapeuter ska bedöma risken för hur sårbara personer kan vara vid en katastrofsituation och vidta åtgärder för att minimera inverkan på personens möjlighet att klara sina vardagliga aktiviteter och vid en förväntad katastrofsituation förbereda personen om behov och möjlighet finns,
- arbetsterapi kan och ska bidra innan, under och efter en kris- och katastrofsituation.

Läs mer: I boken *Disaster and development. An occupational perspective.* (Rushford & Thomas (eds)/WFOT, 2015) kan du läsa mer om arbetsterapi och arbetsterapeutisk yrkesutövning vid kris och katastrofsituationer.

Kriser och katastrofer drabbar med ökad frekvens både oss i Sverige och världen i stort och det påverkar människors möjlighet till aktivitet och delaktighet.

Skriften är tänkt att stimulera diskussion och öka medvetenheten bland yrkesverksamma. Den kan till exempel användas som diskussionsunderlag vid kretsmöten i relation till vad som står i kompetensbeskrivningarna. Den kan också stödja studenter i deras lärande kring området.